

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВознавства

УДК 341(091)

К. О. САВЧУК,
кандидат юридичних наук

ПРОБЛЕМА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОРІЧЧЯ

У статті досліджуються погляди деяких вітчизняних юристів-міжнародників XIX – початку XX сторіччя на проблему міжнародно-правового визнання. Показано, що серед представників вітчизняної доктрини міжнародного права того періоду були прихильники як декларативної, так і конститутивної теорій визнання, а також вчені, які займали не зовсім послідовну позицію у цьому питанні. Однак більшість вітчизняних фахівців з міжнародного права тією чи іншою мірою схилилися до декларативної теорії визнання.

Ключові слова: історія науки міжнародного права, міжнародно-правове визнання, декларативна теорія визнання, конститутивна теорія визнання.

Савчук К. О. Проблема міжнародно-правового признания в отечественной юридической науке XIX – начала XX столетия

В статье исследуются взгляды некоторых отечественных юристов-международников XIX – начала XX столетия на проблему международно-правового признания. Показано, что среди представителей отечественной доктрины того периода были сторонники как декларативной, так и конститутивной теорий признания, а также ученые, которые занимали не совсем последовательную позицию в этом вопросе. Однако большинство отечественных специалистов по международному праву в той или иной мере склонялись к декларативной теории признания.

Ключевые слова: история науки международного права, международно-правовое признание, декларативная теория признания, конститутивная теория признания.

Savchuk K. O. Problems of international legal recognition in modern legal science in XIX – beginning of XX century

This article is devoted to analysis of positions of some domestic international lawyers of the XIX – beginning of XX centuries to the problem of the international-legal recognition. It is shown that among representatives of the national doctrine of this period there were supporters of the both declarative and constitutive theory of recognition, and the scientists that didn't have clear position on this issue. However, the majority of national experts on international law in some way favored the declarative theory.

Key words: history of international-legal science, international-legal recognition, declarative theory of recognition, constitutive theory of recognition.

З міжнародно-правового погляду визнання – це акт, за допомогою якого існуючі держави визнають нові держави або уряди чи інші суб'єкти міжнародного права з метою встановлення з ними офіційних чи неофіційних, повних або неповних, постійних або тимчасових відносин. Варто наголосити на тому, що ані Статут ООН, ані інші універсальні міжнародно-правові документи не містять норми, яка б зобов'язувала міжнародне співтовариство чи окремі держави визнавати нові держави, а тим більше детально регламентувала б процес такого визнання. Як справедливо наголошується у міжнародно-правовій літературі, акт визнання є передусім політичним актом, бо, як правило, здійснюється у формі заяви або постанови вищих органів держав про бажання встановити з державою, яка визнається, дипломатичні відносини, або встановити певні міжнародні стосунки в інших формах.

В науці міжнародного права історично склалося дві основні теорії щодо сутності та юридичного значення визнання держав: декларативна та конститутивна. Відповідно до конститутивної теорії нова держава стає суб'єктом міжнародного права лише внаслідок визнання її іншими державами. На користь цієї теорії свого часу висловлювалися такі відомі юристи-міжнародники, як Л. Оппенгейм, Д. Анцілотті, Г. Кельзен, Х. Лаутерпахт. Характеризуючи цю теорію, Н. К. Дінь, П. Дайс, А. Пелле слушно зауважували, що «згідно з цією теорією, визнання, поруч із такими факторами, як населення, територія та уряд, є четвертою основною ознакою держави»¹. В сучасній міжнародно-правовій літературі цю теорію часто і досить справедливо піддають критиці, вказуючи на численні теоретичні і практичні питання, на які вона не може дати обґрунтованої відповіді. Так, відомий англійський юрист-міжнародник М. Шоу з цього приводу зазначав, що «Вадою цього підходу є те, що невизнана держава не може бути суб'єктом зобов'язань, що накладаються міжнародним правом, і відповідно може бути вільною від таких обмежень, як, наприклад, заборона агресії. Наступне ускладнення постає, якщо держава визнана лише деякими державами. Чи можна казати про, наприклад, часткову правосуб'єктність?»². Так само важко дати аргументовану відповідь на питання про кількість визнань, необхідних для того, щоб новоутворена держава могла вважатися повноправним суб'єктом міжнародного права. Якщо ж до конститутивної теорії підходити догматично, то можна дійти абсурдного висновку, що для невизнаного державного утворення, оскільки воно не є суб'єктом міжнародного права, не є юридично обов'язковими і загальновизнані принципи та норми міжнародного права, зокрема незастосування сили й погрози силою, мирне розв'язання міжнародних спорів, невтручання у внутрішні справи держав тощо. Декларативна теорія наголошує на тому, що держава отримує міжнародну правосуб'єктність в силу самого факту свого існування, а визнання тільки констатує цю правосуб'єктність. В міжнародній практиці наявні елементи обох підходів, але загальновизнаним є факт, що політичне та юридичне існування держави, наявність у неї прав та обов'язків за міжнародним правом не залежить від визнання її іншими суб'єктами міжнародного права, тобто міжнародно-правова практика більше схиляється до декларативної теорії.

Дореволюційна вітчизняна доктрина міжнародного права приділяла певну увагу дослідженню проблеми міжнародно-правового визнання, однак її напра-

цювання з цього питання поки що не привертало належної уваги сучасних дослідників. Отже, метою даної публікації є аналіз поглядів деяких вітчизняних юристів-міжнародників XIX – початку XX сторіччя щодо визнання у міжнародному праві.

Професор кафедри міжнародного права Харківського університету Андрій Миколайович Стоянов (1831–1907) явно схилив до декларативної теорії визнання. Розглядаючи міжнародно-правові проблеми визнання нових держав під кутом зору впливу громадянських війн на самостійність і тотожність держави, він доходить висновку, що ані повстання провінцій чи колоній, ані громадянська війна у державі не знищують правосуб'єктність держави чи метрополії, де відбулося таке повстання. «Поки триває громадянська війна, сторонній державі краще залишатися нейтральною і тільки зважаючи на обставини визнати, якщо потрібно, за воюючими ті чи ті права»³, – зазначає він. А. М. Стоянов вкрай негативно ставився до визнання Південних штатів воюючою стороною з боку Великобританії та Франції, що мало місце під час громадянської війни в США 1861–1865 рр., і наголошував на тому, що «Поспішне визнання однієї з воюючих сторін у громадянській війні – інсургентів – незалежною державою і навіть шкоро та без особливо важливих і ґрунтовних підстав визнання їх воюючою стороною суперечать інтересам міжнародного права і повинні бути відхилені практикою»⁴. Зовсім іншою, на його думку, є ситуація, коли громадянська війна затягнулася і *de facto* призвела до відокремлення провінцій чи колоній. У такому випадку, якщо частина держави, яка відокремилася, здатна мати певний державний устрій, то іноземні держави мають право визнати незалежність цієї нової держави і встановити з нею не тільки торговельні, а й дипломатичні відносини, не чекаючи такого визнання з боку колишньої метрополії. На підтвердження своєї тези А. М. Стоянов наводить такі приклади з практики: встановлення європейськими державами дипломатичних відносин з Голландією, хоча Іспанія протягом 60-ти років відмовлялася визнати її незалежність; вступ Англії у дипломатичні відносини з Португалією відразу ж після її відокремлення від Іспанії 1640 р., хоча Іспанія визнала Португалію лише 1668 р.; визнання Великобританією і США незалежності іспанських колоній у Латинській Америці тощо. На основі аналізу думок великої кількості юристів-міжнародників з різних країн та матеріалів дипломатичної практики держав А. М. Стоянов формує деякі правила щодо визнання новоутворених держав, підкреслюючи, однак, що вони не мають абсолютної сили: 1) акт визнання є справою політичної мудрості кожного уряду, і тільки один уряд може здійснювати такий акт; 2) виникнення держави та її існування не залежать від волі не тільки однієї сторонньої держави, а й навіть цілого союзу таких держав; 3) факт визнання однієї держави іншими не є необхідною умовою для її існування, а є лише введенням однієї держави у систему інших держав; 4) існуючі держави не мають жодного права втручатися в питання форми правління нової держави⁵.

Наступник А. М. Стоянова по кафедрі міжнародного права Харківського університету професор Всеволод Пійович Даневський (1852–1898) вважав, що якщо виникає певна організація, яка має три елементи держави (територія, на-

селення, суверенна влада), то вона отримує право на участь у міжнародному спілкуванні завдяки самому фактові свого існування. Таке право має бути виражене у визнанні міжнародним співтовариством нового державного утворення. Однак, зауважує він, «Визнання не створює держави, а припускає, що остання вже народилася і має внутрішню самостійність та зовнішню свободу, причому цілком байдуже, в який спосіб (легальний чи насильницький) було створено таку незалежну та самостійну державу»⁶. За своєю ідеєю, зазначає В. П. Даневський, визнання є формальною декларацією, завдяки якій існуючі держави визнають, що новоутворена держава здатна мати права й нести обов'язки за міжнародним правом. Виходячи із цього, В. П. Даневський виступає за те, щоб визнання завжди було формальним і колективним, тобто таким, у якому знайшла б своє відображення ідея міжнародно-правового спілкування держав⁷. Однак, хоч такі випадки й мали місце на практиці (наприклад, рішення Берлінського конгресу 1878 р. щодо визнання незалежності Сербії, Чорногорії та Румунії), більш поширеним є індивідуальне визнання. Таким чином, підкреслює В. П. Даневський, «Ідея формального (офіційного) і колективного визнання обмежується й досі визнанням розрізненим (окремими державами), заснованим на міркуваннях політичної мудрості (за оцінкою умов даного випадку), і, будучи обов'язковим у принципі, не завжди є таким *de facto*, особливо стосовно безпосередньо зацікавлених держав»⁸. Отже, В. П. Даневський теж схиляється до декларативної теорії визнання, однак дещо непослідовно⁹, оскільки каже про обов'язковість формального і колективного визнання в принципі, що є досить спірною тезою і суперечить як тогочасній, так і пізнішій міжнародно-правовій практиці держав у цьому питанні.

Так само дещо заплутаною можна вважати позицію з досліджуваного питання Володимира Антоновича Уляницького (1855–1920). З одного боку, він цілком слушно зауважує, що виникнення та припинення існування держав не регулюється міжнародним правом, а відповідно у міжнародному праві «не існує об'єктивних норм, на підставі яких міжнародне співтовариство могло б вирішувати питання про правильність або неправильність процесу новоутворення, та й міжнародне співтовариство і не є компетентним для суду у таких питаннях»¹⁰. Тобто можливим є лише визнання появи нового утворення, яке відповідає основним умовам державності – має територію, населення та суверенну владу. Однак, продовжує В. А. Уляницький, для того щоб новоутворена держава займала рівноправне становище не тільки правоздатного, а й дієздатного члена міжнародного співтовариства, необхідне її визнання членами міжнародного співтовариства. Крім того, В. А. Уляницький наполягає на тому, що будь-яка фактично існуюча держава має право вимагати визнання. З його погляду, хоч держава є суб'єктом міжнародного права з моменту її створення, повноправним членом міжнародного співтовариства може бути лише міжнародно-визнана держава. «Відповідно, щоб набути чітко визначеної міжнародно-правової право- та дієздатності у становищі члена міжнародного співтовариства, та щоб користатися повним захистом міжнародного права, нова держава має бути прийнята до складу міжнародного співтовариства. Вона має бути визнана іншими державами – членами цього співтовариства. Цим визнанням

обумовлюється не її існування як держави, а тільки її вступ у міжнародне співтовариство»¹¹, – таким є досить суперечливий висновок В. А. Уляницько-го щодо юридичного значення міжнародно-правового визнання.

На думку професора кафедри міжнародного права Київського Університету ім. Святого Володимира Оттона Отонівича Ейхельмана (1854–1943), зміни в складі суб'єктів міжнародного права є лише історичними подіями, і «міжнародно-правовий порядок над такими змінами не має влади, а має до них не більше стосунку, ніж, наприклад, цивільне або поліцейське право до зміни складу населення через народження або смерть людей»¹². Однак, на його думку, завданням міжнародного права є визначення тих умов, за яких новоутворена держава може вважатися справжнім дієздатним суб'єктом міжнародного права. Виходячи з реалій тогочасних міжнародних відносин, О. О. Ейхельман, який за своїми поглядами був послідовним позитивістом, підкреслював, що міжнародне право не може мати охоронних функцій щодо підтримання загальної міжнародної безпеки держави. «Воно повинно надати державам на їхню власну відповідальність охорону їхньої незалежності та піклування про свою міжнародну безпеку. Воно взагалі відкидає право міжнародного втручання однієї держави у справи іншої, незалежної від неї держави. Міжнародне право тому й не може питати про справедливу підставу або взагалі про юридичний титул виникнення або існування «нововиниклої» (чи, коротко кажучи, «нової») держави»¹³, – стверджує вчений. Він вважає правомірним надання союзницької допомоги з боку «старих» держав тій державі, від якої «нова» держава відокремилася, як до повного і остаточного встановлення нової держави, так навіть і після того, як нова держава остаточно встановилася. Але, підкреслює він, така допомога не становить загального міжнародного права, а стосується лише прав та обов'язків окремих держав, тоді як на право нової держави бути суб'єктом міжнародного права жодним чином не впливає продовження боротьби проти неї з боку держави, від якої вона відокремилася, та її союзників. Отже, виникнення нової держави залежить не від якогось формального схвалення її існування, а від фактичної можливості її влади забезпечувати можливості нового суб'єкта брати участь у міжнародно-правових відносинах. О. О. Ейхельман, так само як і інші представники декларативної теорії визнання, наголошує на тому, що визнання є мірою політичною, і незважаючи на те, що воно відіграє важливу роль для новоутвореної держави, «воно не є умовою для того, щоб нова держава лише завдяки такому визнанню могла вважатися суб'єктом у міжнародному праві»¹⁴. Цікавими є критичні зауваження О. О. Ейхельмана щодо поглядів вчених-прихильників конститутивної теорії визнання, відповідно до якої суб'єктами загального міжнародного права можуть бути лише держави, визнані вже існуючими державами. Основними аргументами О. О. Ейхельмана проти цієї точки зору є такі: 1) ніякого загально-обов'язкового загального звичаєвого міжнародного права не існує¹⁵; 2) не існує ніякої міжнародної організації для того, щоб забезпечити гіпотетично обов'язковому для нової держави як суб'єкта міжнародного права міжнародному визнанню те міжнародно-правове значення, яке йому приписується¹⁶. Розвиваючи свою думку, О. О. Ейхельман ставить риторичні запитання про те,

скільки тоді необхідно визнать, щоб перетворити новоутворену державу на суб'єкта міжнародного права, і чи зобов'язані інші держави у такому випадку підкоритися цьому рішення як загальнообов'язковому? На його думку, «немає такого організованого порядку, в силу якого нові держави перетворювалися на суб'єкти міжнародного права лише за умови визнання їх старими державами»¹⁷.

Зовсім іншу позицію у питанні про міжнародно-правове визнання займає професор кафедри міжнародного права Новоросійського (Одеського) університету Петро Євгенович Казанський (1866–1947). Так само, як і О. О. Ейхельман, він вважає, що міжнародне право не регулює питання виникнення нових держав. «Питання про те, яким чином засновуються нові держави, не належить до науки міжнародного права. Останнє не визначає тих обставин, завдяки яким, і тих форм, з яких може виникнути держава»¹⁸, – зазначає він. Нова держава може виникнути шляхом відокремлення частини держави, розпаду однієї держави на декілька частин, об'єднання декількох держав в одну чи навіть заснування держави на бездержавній території (тут П. Є. Казанський має на увазі утворення так званої Вільної держави Конго на чолі з королем Бельгії Леопольдом II у 1885 р.). «Міжнародне право починає займатися новою державою лише тоді, коли остання виявила бажання вступити у зносини з іншими державами на загальних засадах міжнародного права, користуючись звичайними правами членів міжнародного співтовариства та несучи їх звичайні обов'язки»¹⁹. На думку П. Є. Казанського, зайняти певне міжнародно-правове становище нова держава може лише у випадку її визнання вже існуючими державами. «Сама по собі, без згоди цих останніх, вона не може стати носієм міжнародного права»²⁰, – твердить він. Отже, П. Є. Казанський виступає як послідовний прихильник конститутивної теорії визнання, що підтверджується його категоричним зауваженням, що до визнання нової держави для міжнародного права не існує²¹. Його основний аргументи проти відомої тези прихильників декларативної теорії, згідно з якою держава є суб'єктом міжнародного права з моменту свого виникнення, зводиться до того, що бути суб'єктом міжнародного права означає вступити в юридичні зносини з іншими державами, а це неможливо без визнання новоутвореної держави з їх боку.

Отже, можна зробити такий висновок. Серед юристів-міжнародників, які працювали в університетах Харкова, Києва та Одеси у дореволюційний період більш популярною була декларативна теорія визнання. Найпоплідовніше її положень дотримувалися такі вчені, як А. М. Стоянов, О. О. Ейхельман; дещо непослідовно – В. П. Даневський. Натомість П. Є. Казанський є переконаним прихильником конститутивної теорії визнання, а суперечливість висловлювань В. А. Уляницького із цього питання не дає можливості зарахувати його до прихильників жодної із цих теорій.

1. *Нгуен Куок Динь, Патрик Дайе, Алэн Пелле*. Международное публичное право: в 2 т. – К., 2000. – Т. 1. – С. 343. 2. *Shaw M. N. International Law*. – Cambridge University Press, 2003. – P. 69. 3. *Стоянов А. Н.* Очерки истории и догматики международного права. – Харьков, 1875. – С. 298. 4. Там само. – С. 300. 5. Там само. – С. 302–303. 6. *Даневский В. П.* Пособие к изучению истории и системы международного права. – Харьков,

1892. – С. 121. **7.** Савчук К. О. Міжнародно-правові погляди В. П. Даневського // Правова держава. Щорічник наукових праць. – К., 2008. – Вип. 19. – С. 373. **8.** Даневский В. П. Пособие к изучению истории и системы международного права. – Харьков, 1892. – С. 122. **9.** Грабарь В. Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647–1917). – М., 2005. – С. 509. **10.** Уляницкий В. А. Международное право // Золотой фонд российской науки международного права. – М., 2010. – Т. III. – С. 76. **11.** Там само. – С. 77. **12.** Эйхельман О. О. Очерки из лекций по международному праву. – К., 1905. – С. 186. **13.** Там само. – С. 187. **14.** Там само. – С. 188. **15.** Савчук К. О. Отон Отонич Эйхельман – видатний представник київської школи міжнародного права // Часопис Київського університету права – 2009. – № 3. – С. 239–240; Савчук К. О. Поняття та класифікація джерел міжнародного права у вченнях вітчизняних юристів-міжнародників XIX – на початку XX ст. // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку / за ред. Ю. С. Шемшученка, Л. В. Губерського, І. С. Гриценка; упор. О. В. Кресін. – К.: Логос, 2009. – С. 678. **16.** Эйхельман О. О. Очерки из лекций по международному праву. – К., 1905. – С. 190. **17.** Там само. – С. 190. **18.** Казанский П. Е. Учебник международного права публичного и гражданского. – Одесса, 1902. – С. 35–36. **19.** Там само. – С. 36. **20.** Там само. – С. 36. **21.** Там само. – С. 37.

УДК 34.05

О. В. КРЕСІН,
кандидат юридичних наук

Ж. Л. Е. ЛЕРМИНЬЄ ЯК ОДИН З ТВОРЦІВ НАУКИ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОВИЗНАВСТВА

Автор статті реконструює формування у працях Е. Лермінє (1803–1857) порівняльного методологічного підходу до пізнання права, методики порівняльно-правового дослідження, основ порівняльної історії права та елементів філософії порівняльного правознавства, нового концептуального бачення національного права та взаємозв'язків правових систем. Автор доходить висновку про те, що Е. Лермінє сформулював порівняльно-правовий підхід близько 1836 р. у контексті викладання історії порівняльних законодавств і конструювання нової системи юридичних наук.

Ключові слова: порівняльне правознавство, порівняльне законодавство, порівняльна історія права, порівняльний підхід.

Кресин А. В. Ж. Л. Э. Лерминье как один из создателей науки сравнительного правоведения

Автор статьи реконструирует формирование в работах Э. Лерминье (1803–1857) сравнительного методологического подхода к познанию права, методики сравнительно-правового исследования, основ сравнительной истории права и элементов философии сравнительного правоведения, нового концептуального видения национального права и взаимосвязей правовых систем. Автор приходит к выводу о том, что Э. Лерминье сформулировал сравнительно-правовой подход около 1836 г. в контексте преподавания истории сравнительных законодательств и конструирования новой системы юридических наук.

Ключевые слова: сравнительное правоведение, сравнительное законоведение, сравнительная история права, сравнительный подход.